

Β.Βεσκούκης

Πικρές αλήθειες από το παρελθόν

Μια αναδημοσίευση ενός κειμένου 2000 χρόνια μετά

Το κείμενο που ακολουθεί είναι αποσπάσματα από μιά μετάφραση που έκανε ο Κωνσταντίνος Τσάτσος σε κάποιες επιστολές ενός ρωμαίου Συγκλητικού (Μενένιος Απίος) προς έναν ανθύπατο που είχε αναλάβει τη διοίκηση κάποιας περιοχής στην Αχαΐα (Ατίλιος Νάβιος). Οι επιστολές μεταφέρουν στο νέο ανθύπατο τη γνώση που είχε αποκτήσει ο ρωμαίος Συγκλητικός από την επαφή του με τους Έλληνες για αρκετά χρόνια.

Το κείμενο το είδα για πρώτη φορά σε ένα ...αυτοκινητιστικό περιοδικό(!). Αν και φαινομενικά μεγάλο, είναι δραματικά επίκαιρο και διαβάζεται με δέος. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μας.

...

Κερδίσαμε, αγαπημένε Ατίλιε, τον κόσμο με τις λεγεώνες μας, αλλά θα μπορέσωμε να τον κρατήσωμε μονάχα με την πολιτική τάξη που θα του προσφέρωμε. Διώξαμε τον πόλεμο στις παρυφές της γης. Από τον Περσικό κόλπο ως τη Μαυριτανία, από τη γη των Αιθιοπών ως την Καληδονία αδιατάρακτη βασιλεύει η ρωμαϊκή ειρήνη. Δύσκολο φαίνεται να εξηγήσει κανείς, πως μια πόλη έφτασε να κυβερνά την οικουμένη. Μέσα στους λόγους όμως που θα αναφέρονταν για μια τέτοια εξήγηση, θα έπρεπε να ήταν πρώτος ετούτος: καταλάβαμε καθαρά και έγκαιρα πως υποτάσσοντας τους λαούς, αναλαμβάνομε μίαν ευθύνη για την ευημερία τους.

Τούτη η συνείδηση της ευθύνης διακρίνει τους βαρβάρους κατακτητές από τους κοσμοκράτορες. Μονάχα ο Αλέξανδρος πριν από μας είχε τη συνείδηση τούτης της ευθύνης. Ευτυχώς για τη δόξα της Ρώμης πέθανε νέος, γιατί αλλιώς θα ήτανε οι Έλληνες σήμερα οι άρχοντες του κόσμου. Αλλοίμονο στους λαούς όταν τις προσπάθειές τους τις ενσαρκώνουν μονάχα σε μονωμένα άτομα που περνούν και όχι σε ανθρώπινες κοινότητες, σε θεσμούς, που αντέχουν στη ροή των πραγμάτων και σηκώνουν άνετα τον όγκο των πολύχρονων έργων.

Έχομε τη σοφία να μη θέλωμε να είμαστε δυσβάσταχτοι εκμεταλλευτές των λαών που υποτάχτηκαν στην εξουσία μας. Καταλάβαμε πως μια τέτοια εκμετάλλευση κατανάει ζημιά και ανησυχία δαπανηρή, όταν ξεπερνάει το πρεπουμένο μέτρο. Και μάλιστα όσο πιο εκτείνεται η εξουσία, όσο πιο αραιώνουν οι φρουρές και αυξάνει η δυσαναλογία του αριθμού των αρχόντων και των αρχομένων, τόσο η εκμετάλλευση πρέπει να γίνεται πιο ανεπαίσθητη, ένας ελαφρύς τόκος που οι λαοί μας πληρώνουν για την τάξη και την ειρήνη που τους εξασφαλίζομε.

Αλλά δε φτάνει να τους χαρίζωμε ειρήνη και τάξη, γιατί αυτά είναι αρνητικά στοιχεία, είναι όροι, δεν αποτελούν την ουσία της ευδαιμονίας των ανθρώπων. Πρέπει να προάγωμε την υλική ευημερία των λαών μας. Πρέπει με την υπερέχουσα τεχνική μας να τους κατασκευάζωμε υδραγωγεία και αιωνόβιους δρόμους, λιμάνια, γιοφύρια και άλλα έργα που κάνουν τη ζωή των ανθρώπων πιο άνετη και πιο εύκολη. Θα έπρεπε ακόμη και της φιλοσοφίας και της ποίησης τα δώρα να σκορπούσαμε στις χώρες που κυβερνούμε. Το μέγα όμως τούτο έργο είμαστε άξιοι να το κάνωμε μόνο στις δυτικές επαρχίες, γιατί εκεί που

βρίσκεσαι εσύ, οι Έλληνες το επιτελούν ακόμη σήμερα καλλίτερα από μας. Ας επαναλάβουμε και εμείς τη δυσάρεστη ομολογία του Οράτιου Φλάκκου: *Graecia capta, ferum victorem cepit, et artes Intulit agresti Latio*.

...

Ο Έλληνας είναι πιο εγωιστής από μας και συνεπώς και από όλα τα έθνη του κόσμου. Το άτομό του είναι «πάντων χρημάτων μέτρον» κατά το ρητό του Πρωταγόρα. Αδέσμευτο, αυθαίρετο, και ατίθασο, αλλά και αληθινά ελεύθερο ορθώνεται το εγώ των Ελλήνων. Χάρης σε αυτό σκεφθήκανε πηγαία, πρώτοι αυτοί, όσα εμείς αναγκαζόμαστε σήμερα να σκεφθούμε σύμφωνα με τη σκέψη τους. Χάρης σε αυτό βλέπουν με τα μάτια τους και όχι με τα μάτια εκείνων που είδαν πριν απ' αυτούς. Χάρης σε αυτό η σχέση τους με το σύμπαν, με τα πράγματα και τους ανθρώπους δεν μπαγιατεύει, αλλά είναι πάντα νέα, δροσερή και το κάθε τι, χάρης σε αυτό το εγώ, αντιχτυπάει σαν πρωτοφανέρωτο στην ψυχή τους.

Είναι όμως και του καλού και του κακού πηγή τούτο το χάρισμα. Το ίδιο «εγώ» που οικοδομεί τα ιδανικά πολιτικά συστήματα, αυτό διαλύει και τις πραγματικές πολιτείες των Ανθρώπων. Και ήρθανε οι καιροί όπου ο ελληνικός εγωισμός ξέχασε την τέχνη που οικοδομεί τους ιδανικούς κόσμους, αλλά δεν ξέχασε την τέχνη που γκρεμίζει τις πραγματικές πολιτείες.

Και εμείς τους συναντήσαμε, καλέ Ατίλιε, σε τέτοιους καιρούς και γι' αυτό η κρίση μας γι' αυτούς συμβαίνει να είναι τόσο αυστηρή, που κάποτε καταντάει άδικη.

Αλλά και πώς να μην είναι; Η μοίρα μας έταξε νομοθέτες του κόσμου και το ελληνικό άτομο περιφρονεί το νόμο. Δεν παραδέχεται άλλη κρίση δικαίου παρά την ατομική του, που δυστυχώς στηρίζεται σε ατομικά κριτήρια. Απορείς πώς η πατρίδα των πιο μεγάλων νομοθετών έχει τόση λίγη πίστη στο νόμο. Και όμως από τέτοιες αντιθέσεις πλέκεται η ψυχή των ανθρώπων και η πορεία της ζωής των. Σπάνια οι Έλληνες πείθονται «τοις κείνων ρήμασι». Πείθονται μόνο στα ρήματα τα δικά τους και ή αλλάζουν τους νόμους κάθε λίγο, ανάλογα με τα κέφια της στιγμής ή όταν δεν μπορούν να τους αλλάξουν, τους αντιμετωπίζουν σαν εχθρικές δυνάμεις και τότε μεταχειρίζονται εναντίον τους ή τη βία ή το δόλο. Α! τόσο τη χαίρεται ο Έλληνας την εύστροφη καταδολίευσή τους, τους σοφιστικούς διαλογισμούς που μεταβάλλουν τους νόμους σε ράκη!

Ο Έλληνας έχει πιο αδύνατη μνήμη από μας έχει λιγότερη συνέχεια στον πολιτικό του βίο. Είναι ανυπόμονος και κάθε λίγο, μόλις δυσκολέψουν κάπως τα πράγματα, αποφασίζει ριζικές μεταρρυθμίσεις. Θες να σαγηνέψης την εκκλησία του δήμου σε μια πόλη ελληνική; Πες τους: «Σας υπόσχομαι αλλαγή». Πες τους: «Θα θεσπίσω νέους νόμους». Αυτό αρκεί. με αυτό χορταίνει η ανυπομονησία του, το αφίκορο πάθος του.

Τι φαινές συλλήψεις θα βρης μέσα σε αυτά τα ελληνικά δημιουργήματα της ιδιοτροπίας της στιγμής! Εμείς δειλά-δειλά και μόνο με το χέρι του πραιτόρα τολμήσαμε, διολισθαίνοντας μέσα στους αιώνες, να ξεφύγωμε από τους άκαμπτους κλοιούς της Δωδεκαδέλτου μας, και πάλι διατηρώντας όλους τους τύπους, όλα τα εξωτερικά περιβλήματα. Τούτη η υποκρισία των μορφών, όταν η ουσία αλλάζει, δείχνει πόση είναι η ταπεινοφροσύνη μας μπρος σε κάθε τι που είναι θεσμός και έθος και παράδοση, πόσο το παρελθόν και η συνέχεια του βαραίνουν στην πορεία μας και πόσο δίκαια αντέχομε αιώνες εκεί που οι Έλληνες εκάμφθησαν σε δεκαετηρίδες.

...

Οι Έλληνες λίγα πράγματα σέβονται και σπάνια όλοι τους τα ίδια. Και προς καλού και προς κακού στέκουν απάνω από τα πράγματα. Για να κρίνουν αν ένας νόμος είναι δίκαιος, θα τον μετρήσουν με το μέτρο της προσωπικής των περίπτωσης, ακόμα και όταν υπεύθυνα τον

κρίνουν στην εκκλησία ή στο δικαστήριο. Ο έλληνας ζητεί από το νόμο δικαιοσύνη για τη δική του προσωπική περίπτωση. Αν τύχη και ο νόμος, δίκαιος στην ολότητά του, και δεν ταιριάζει σε λίγες περιπτώσεις, όπως η δική του, δεν μπορεί αυτό να το παραδεχτή. Και εν τούτοις τετρακόσια χρόνια τώρα το διακήρυξε ο μεγάλος τους Πλάτων, πως τέτοια είναι η μοίρα και η φύση των νόμων. Πως άλλο νόμος και άλλο δικαιοσύνη. Το διακήρυξε και ο Σταγειρίτης, χωρίζοντας το δίκαιο από το επιεικές. Αλλά δεν τ' ακούει αυτά ο έλληνας! Δε δέχεται να θυσιάση τη δική του περίπτωση, το δικό του εγώ σ' ένα νόμο σκόπιμο, και δίκαιο στη γενικότητά του. Έτσι είναι οι πολλοί στις πόλεις που πρόκειται τώρα να διοικήσης, έτσι διαφορετικοί, αν όχι από μας, όμως από τους πατέρες μας, που θεμελίωσαν το μεγαλείο την παλιάς, της αληθινής μας δημοκρατίας.

...

Όσο περνούν οι αιώνες τόσο κι εμείς και οι λαοί που κυβερνούμε γινόμαστε περισσότερο ατομιστές, ως που μια μέρα να μαραθούμε όλοι μαζί μέσα στη μόνωση των μικρών εαυτών μας. Νομίζω πως οι έλληνες απάνω στους οποίους εσύ τώρα άρχεις είναι πρωτοπόροι σε αυτόν το θανάσιμο κατήφορο. Δε σου έκανε κιάλας εντύπωση, καλέ μου Νάβιε, η αδιαφορία του έλληνα για το συμπολίτη του; Όχι πως δε θα του δανείσει μια χύτρα να μαγειρέψει, όχι πως αν τύχη μια αρρώστια δε θα τον γιατροπορέψει, όχι πως δεν του αρέσει να ανακατεύεται στις δουλειές του γείτονα, για να του δείξει μάλιστα την αξιοσύνη του και την υπεροχή του. Σε τέτοιες περιπτώσεις βοηθάει ο έλληνας περισσότερο από κάθε άλλον. Βοηθάει πρόθυμα και τον ξένο, με την ιδέα μάλιστα, που χάρις στους μεγάλους στωϊκούς, πάντα τον κατέχει, μιας πανανθρώπινης κοινωνίας. Του αρέσει να δίνει στον ασθενέστερο, στο αβοήθητο. είναι και αυτό ένας τρόπος υπεροχής.

Λέγοντας πως ο έλληνας αδιαφορεί για τον πλησίον του, κάτι άλλο θέλω να πω. Αλλά μου πέφτει δύσκολο να στο εξηγήσω. Θα αρχίσω με παραδείγματα, που, αν προσέξεις, ανάλογα θα δης και εσύ ο ίδιος πολλά με τα μάτια σου. Ακόμη υπάρχουν ποιητές πολλοί και τεχνίτες στις μεγάλες πόλεις της Ελλάδας. Πλησίασέ τους, καθώς είναι χρέος σου, και πες μου αν άκουσες κανέναν απ' αυτούς ποτέ να επαινεί τον ομότεχνό του. Δε χάνει τον καιρό του σε επαίνους των άλλων ο έλληνας. Δε χαίρεται τον έπαινο. Χαίρεται όμως τον ψόγο και γι' αυτόν βρίσκει πάντα καιρό.

Για την κατανόηση, την αληθινή, αυτήν που βγαίνει από τη συμπάθεια γι' αυτό που κατανοείς, δε θέλει τίποτα να θυσιάση. Το κίνητρο της δικαιοσύνης δε τον κινεί για να επαινέση ό,τι αξίζει τον έπαινο. Όχι που δεν θα ήθελε να είναι δίκαιος, αλλά δεν αντιλαμβάνεται καν την αδικία που κάνει στον άλλο. Αλλού κοιτάζει. Θαυμάζει ό,τι είναι ο δικός του κόσμος. Κάθε άλλον τον υποτιμά. Όταν ένας πολίτης άξιος δεν αναγνωρίζεται κατά την αξία του, λέει ο έλληνας: αφού δεν αναγνωρίζομαι εγώ ο αξιωτερός του, τι πειράζει αν αυτός δεν αναγνωρίζεται; Ο εγωκεντρισμός αφαιρεί από τον έλληνα τη δυνατότητα να είναι δίκαιος. Και αυτό εννοούσα λέγοντας πως ο έλληνας αδιαφορεί για τον πλησίον του. το πάθος του εγωισμού τον εμποδίζει να ασχολείται με τον άλλο, να συνεργάζεται μαζί του.

Και φυσικά από την έλλειψη τούτη της αλληλεγγύης ματαιώνονται στις ελληνικές κοινωνίες οι κοινές προσπάθειες. Η δράση του έλληνα κατακερματίζεται σε ατομικές ενέργειες, που συχνά αλληλοεξουδετερώνονται και συγκρούονται.

Κάποτε και τους νεκρούς ακόμα, όπου θάλεγε κανείς πως φθόνος δε χωρεί, τους αφήνουν ατίμητους οι έλληνες, γιατί δε βρίσκουν μέσα τους τη διάθεση να θυσιάσουν κάτι από το νου και την καρδιά τους για ένα τέτοιο έργο δικαιοσύνης. Μόνο ο ηδονισμός του μίσους μπορεί να τους κάνει τυμβωρύχους. Το εγώ -το τρομερό αυτό εγώ- το πάντα γυρισμένο προς τον εαυτό του, για να υψωθεί, ταπεινώνει και τους νεκρούς και εκδικείται ακόμη και για την περασμένη του δόξα.

Μόνο όταν δημιουργηθούν συμφέροντα που συμβαίνει να είναι κοινά σε πολλά άτομα μαζί, βλέπεις τη συναδέλφωση και την αλληλεγγύη. Πολύ σπάνια για την προάσπιση κοινών ιδανικών. Κοινά ιδανικά σχεδόν δεν υπάρχουν. Στον κάθε έλληνα τα ιδανικά είναι ατομικά. Γι' αυτό οι πολιτικές των φατρίες είναι φατρίες συμφερόντων. Και το ιδανικό του κάθε ηγέτη είναι ο εαυτός του.

...

Εδώ και δυο βδομάδες σου έγραφα για το φυγόκεντρον εγωισμό των ελλήνων. Δε θυμάμαι όμως αν σου έγραφα το χειρότερο. Κινημένος από την ίδια αυτήν εγωπάθεια, τη ρίζα αυτήν κάθε ελληνικού κακού, -ας βοηθήσουν οι θεοί να μη γίνη και των δικών μας δεινών η μολυσμένη πηγή- ο έλληνας δε συχωρνάει στο συμπολίτη του καμιά προκοπή. Όποιον τον ξεπεράσει, ο έλληνας τον φθονεί με πάθος. Και αν είναι στο χέρι του να τον γκρεμίσει από εκεί που ανέβηκε, θα το κάνει. Μα το πιο σπουδαίο, για να καταλάβης τον έλληνα, είναι να σπουδάσης τον τρόπο με τον οποίο εκδηλώνει το φθόνο του, τον τρόπο που εφεύρε για να γκρεμίσει καλύτερα. Είναι ένας τρόπος πιο κομψός από το δικό μας, γέννημα σοφιστικής ευστροφίας και διανοητικής δεξιότητας. Δεν του αρέσει η χονροκομμένη δολοφονία στους διαδρόμους του Παλατιού, αλλά η λεπτοκαμωμένη συκοφαντία, ένα είδος αναίμακτου ηθικού φόνου, ενός φόνου διακριτικότερου και εντελέστερου, που αφήνει του δολοφονημένου τη σάρκα σχεδόν ανέπαφη, να περιφέρει την ατίμωση και τη γύμνια της στους δρόμους και στις πλατείες.

Γιατί και τη συκοφαντία, αγαπητέ μου, την έχουν αναγάγει σε τέχνη οι θαυμάσιοι, οι φιλότεχνοι έλληνες, οι πρώτοι δημιουργοί του καλού και του κακού λόγου. Το να επινοήσης ένα ψέμα για κάποιον και να το διαλαλήσης, αυτό είναι κοινότυπο και άτεχνο. Σε πιάνει ο άλλος από το αυτί και σε αποδείχνει εύκολα συκοφάντη και σε εξευτελίζει. Η τέχνη είναι να συκοφαντήσεις, χωρίς να ενσωματώνεις πουθενά ολόκληρη τη συκοφαντία, μόνο να την αφήνεις να τη συνάγουν οι άλλοι από τα συμφραζόμενα και έτσι ασυνείδητα να υποβάλλεται σε όποιον την ακούει. Η τέχνη, είναι να βρίσκεις το διφορούμενο λόγο, που άμα σε ρωτήσουν γιατί τον είπες, να μπορείς να πης πως τον είπες με την καλή σημασία, και πάλι εκείνος που τον ακούει να αισθάνεται πως πρέπει να τον εννοήση με την κακή του σημασία.

Αυτό είναι το αγχέμαχο όπλο με το οποίο πολεμάει ο έλληνας τον έλληνα, ο ηγέτης τον ηγέτη, ο φιλόσοφος το φιλόσοφο, ο ποιητής τον ποιητή, αλλά και ο ανάξιος τον άξιο, ο ουσιαστικά αδύνατος τον ουσιαστικά δυνατό.

Αν και ξένος, θα δοκιμάσης την αιχμή τούτου του όπλου και εσύ όπως τη δοκίμασα και εγώ. Θα απορήσης σε τι κοινωνική περιωπή βάζουν οι έλληνες τους δεξιότεχνες της συκοφαντίας, πώς τους φοβούνται οι πολλοί και αγαθοί, πώς τους υπολήπτονται οι χρησιμοθηρες και πώς γλυκομίλητα τους χαιρετούν όταν τους συναντούν στις στοές και στην αγορά.

...

Το ανυπόταχτο σε κάθε πειθαρχία, η περιφρόνηση των άλλων και ο φθόνος, η αρρωστημένη διόγκωση της ατομικότητας, σπρώχνουν σχεδόν τον κάθε έλληνα να θεωρή τον εαυτό του πρώτο μέσα στους άλλους. Αδιαφορώντας για όλους και για όλα, παραβλέποντας ό,τι γίνηκε πριν και ό,τι γίνεται γύρω του, αρχίζει κάθε φορά από την αρχή και δεν αμφιβάλλει πως πορεύεται πρώτος στο δρόμο το σωστό. Ταλαιπωρεί από αιώνες την ελληνική ζωή η υπέρμετρη εμπιστοσύνη του έλληνα στην προσωπική του γνώμη και στις προσωπικές του δυνατότητες.

Παρά να υποβάλη τη σκέψη του στη βάσανο μιας ομαδικής συζήτησης, προτιμάει να ριψοκινδυνεύση με μόνες τις προσωπικές του δυνάμεις. Πρόσεξε τις συσκέψεις των ηγετών των πολιτικών τους μερίδων με τους δήθεν φίλους των και θα δης ότι οι περισσότερες είναι

προσχήματα. Ο ηγέτης λείπει τη γνώμη του, βελτιώνει τη διατύπωσή της με τις πολλές επαναλήψεις χωρίς ούτε να περιμένει, ούτε να θέλει καμμίαν αντιγνωμία. Και οι φίλοι του το ξέρουν αυτό καλά και συχνάζουν σε αυτές τις συσκέψεις ή για να μάθουν τα νέα της ημέρας ή για να βρουν ευκαιρία να κολακεύσουν τον ηγέτη.

Το αποτέλεσμα είναι ότι ο Έλληνας πολιτικός ανακυκλώνεται μόνος του μέσα στις δικές του σκέψεις, γιατί πιστεύει πως αυτές αρκούν για το έργο του ή, το χειρότερο, γιατί η χρησιμοποίηση και των άλλων στην εκτέλεσή του, θα περιώριζε την κυριότητά του απάνω στο έργο. Θα το έκανε, περισσότερο τέλειο, αλλά λιγότερο δικό του. Και εκείνο που προέχει για τον Έλληνα δεν είναι το πρώτο, αλλά το δεύτερο. Έτσι σε πρώτη μοίρα έρχεται η τιμή του εγώ και σε δεύτερη η αξία του έργου. Αυτή είναι η αδυναμία του πολιτικού ήθους που θα παρατηρήσεις στους Έλληνες δημόσιους άνδρες, που κατά τα άλλα και πιο υψηλόφρονες είναι και πιο αδέκαστοι και σχεδόν όλοι πιο φτωχοί από τους σύγχρονους δικούς μας.

Οι παλιοί όμως ρωμαίοι, αυτοί κατείχαν την αρετή της μετριοφροσύνης που απουσιάζει και απουσίασε πάντα από την ελληνική πολιτική ζωή και γι' αυτό τότε κατορθώσανε, αν και σε τόσα καθυστερημένοι, να πάρουν την κοσμοκρατορία από τα χέρια των Ελλήνων. Γιατί, βλέπεις, τούτη η μοιραία για την τύχη των Ελλήνων εγωπάθεια φέρνει και ένα άλλο χειρότερο δεινό: όπου βασιλεύει, τα έργα σχεδιάζονται πάντα μέσα στα στενά όρια της ατομικότητας, σύντομα και βιαστικά, για να συντελεσθούν όλα, πριν το πρόσωπο εκλείψει.

Η πολιτική όμως που θεμελιώνει τις μεγάλες πολιτείες δε σηκώνει ούτε βιασύνη ούτε συντομία. Σχεδιάζεται σε έκταση αιώνων. Δεν προσδένεται σε άτομα, αλλά σε ομάδες προσώπων, σε διαδοχικές γενεές. Στην εκτύλιξή της εξαφανίζεται το εφήμερο άτομο και παίρνουν την πρώτη θέση, διαρκέστερες υποστάσεις, λαοί, οικογένειες, πολιτικές μερίδες ή κοινωνικές τάξεις. Τα εδραία πολιτικά έργα μέσα στην ιστορία είναι υπερπροσωπικά. Και δυστυχώς οι Έλληνες μόνο σε προσωπικά έργα επιδίδονται με ζήλο. Γι' αυτό ή δε φτάνουν ως την τελείωση ενός αξιού πολιτικού έργου ή όταν φτάσουν, φέρνει μέσα του το έργο τους το ίδιο, το σπέρμα της φθοράς. Και αυτό είναι δίκαιο. Γιατί σκοπός των Ελλήνων είναι η πρόσκαιρη λάμψη του πρόσκαιρου ατόμου, όχι η μόνιμη απρόσωπη ευδωση του έργου του ίδιου.

Έπρεπε εξαιρετικά ευνοϊκές περιστάσεις να συντρέξουν με τη μεγαλοφυΐα του Αλέξανδρου του Μακεδόνα για να αποκτήσουν για λίγα χρόνια οι Έλληνες μια κυρίαρχη πολιτική θέση στην οικουμένη. Αλλά και εκεί το έργο, στηριγμένο σ' ένα πρόσωπο, όχι σε μια κοινότητα ανθρώπων, ούτε σε μια πολύχρονη παράδοση, μόλις εξαφανίστηκε ο δημιουργός, διαλύθηκε μέσα στα χέρια των ίδιων εκείνων ανθρώπων, που, όταν ο Αλέξανδρος ζούσε, στάθηκαν οι απαραίτητοι συντελεστές του. Αλλά το έργο, βλέπεις, δεν ήταν δικό τους. Δεν τους είχε κάνει ο αυταρχικός ηγέτης κοινωνούς στην τιμή του έργου, αλλά θήτες του γιγάντιου εγωισμού του.

...

Ποτέ, μα ποτέ δε θέλησα να σου πω, ότι λείπει η πολιτική σκέψη στην Ελλάδα. Απεναντίας πιστεύω πως αφθονεί, περισσότερο μάλιστα από ό,τι φαντάζεται όποιος βλέπει τα πράγματα απ' έξω. Μόνο που δεν μας είναι αισθητή η παρουσία της, γιατί οι άνδρες που τη κατέχουν φθείρονται ο ένας από τον άλλο σε μίαν αδιάκοπη, πεισματική και το πιο συχνά μάταιη σύγκρουση. Αν λείπει κάτι των Ελλήνων πολιτικών δεν είναι ούτε η δύναμη της σκέψης, ούτε η αγωνιστική διάθεση. Στο χαρακτήρα, στο ήθος φωλιάζει η αρρώστια. Φωλιάζει στην άρνησή τους να δεχθούν να εξαφανίσουν το άτομό τους για την ευδωση ενός ομαδικού έργου.

Δεν κρίνουν ποτέ με δικαιοσύνη το συναγωνιστή τους και γι' αυτό δεν υποτάσσονται ποτέ στην υπεροχή του. Δεν έχουν την υπομονή, μέσα στον κύκλο των ισότιμων, να περιμένουν με την τάξη του κλήρου ή της ηλικίας της σειρά τους. Έτσι διασπαθίζουν τη δύναμή του και τις

αρετές του σε περιπτώσεις αγώνες κατόντησε ο λαός με την υψηλότερη και την πλουσιώτερη στη θεωρία πολιτική σκέψη, να μείνη τόσο πίσω από μας στις πρακτικές πολιτικές του επιδόσεις.

Τα δεινά, όσα υποφέρανε ως τα σήμερα οι έλληνες, μα θαρρώ και όσα θα υποφέρουν στο μέλλον μίαν έχουν κύρια και πρώτη πηγή, την φιλοπρωτία, τη νόμιμη θυγατέρα του τρομερού των εγωισμού. Μου γράφεις πως αυτό συμβαίνει και αλλού και προ παντός σ' εμάς. Η διαφορά, καλέ μου φίλε, έγκειται στο μέτρο και στην ένταση της φιλοπρωτίας. Βέβαια και εμείς σήμερα δεν υστερούμε. Αλλά την εποχή που θεμελιώνονταν το μεγαλείο της Ρώμης δεν είχαν υπερβή οι δικοί μας το πρεπούμενο μέτρο. Υποτάσσονταν στο κοινό νόμο και στους γενικούς σκοπούς της πολιτείας. ενώ οι έλληνες το ξεπέρασαν πριν προφτάσουν να στεριώσουν τη δύναμή τους στην οικουμένη. Όσο όμως αυστηρότερος και αν θέλω να είμαι, καθώς είναι χρέος μου, για μας τους ρωμαίους, δεν ξέρω αν μεταξύ των ρωμαίων, και σήμερα ακόμα, υπάρχουν τόσοι φανατικοί και αδίστακτοι στο κυνήγημα των τιμών, όσοι υπήρξαν μεταξύ των ελλήνων στους ενδοξώτερους των αιώνες.

Μήπως όμως υπερβάλλω, καλέ μου φίλε; Μήπως βλέπω το θαυμαστό γένος των ελλήνων με τα μάτια της γεροντικής κακίας; Μα είναι χρόνια τώρα που με το λυχνάρι και με του ήλιου το φως διαβάζω Αριστοφάνη, Δημοσθένη, Ευριπίδη, Θεόφραστο, Επίκουρο, Ζήνωνα, Χρύσιππο και όλο και βεβαιώνομαι περισσότερο πως δεν είμαι μόνος στον τρόπο που τους κρίνω. Όχι, φίλε μου, δε βλέπω πως είμαι άδικος όταν λέγω πως πρόθεσή τους συνήθως δεν είναι να ξεπεράσουν σε αξιότητα ή και σε καλή φήμη τον αντίπαλό τους, αλλά να τον κατεβάσουν στα μάτια του κόσμου κάτω από τη δική τους θέση, όποια και αν είναι. Την αρχαίαν «ύβριν» των (Σ.Μ. η λέξη στο πρωτότυπο είναι γραμμένη με ελληνικά στοιχεία) την κατεβάσανε στο χαμηλότερο επίπεδο! Κάποτε με τούτην την ισοπέδωση προς τα κάτω νομίζουν πως επαναφέρουν το πολίτευμά τους στην ορθή του βάση. Μάταια ξεχώρισε ο μεγάλος Σταγειρίτης τη «δημοκρατία» (Σ.Μ. την παρεκβατική δημοκρατία, δηλ. την οχλοκρατία) από την «πολιτεία» (Σ.Μ. την ορθή δημοκρατία). Η θέλησή τους για ισότητα, άμα την αναλύσης, θα δης ότι δεν απορρέει από την αγάπη της δικαιοσύνης, αλλά από το φθόνο της υπέρτερης αξίας. «Μια που εγώ, λέει ο έλληνας, δεν είμαι άξιος να ανεβώ ψηλότερα από σένα, τότε τουλάχιστον και εσύ να μη ανεβής από μενά ψηλότερα. Συμβιβάζομαι με την ισότητα».

Συμβιβάζεται με την ισότητα ο έλληνας, γιατί τι το άλλο είναι παρά συμβιβασμός να πιστεύεις ανομολόγητα πως αξίζεις την πρώτη θέση και να δέχεσαι μίαν ίση με των άλλων. Μέσα του λοιπόν δεν αδικεί τόσο ο έλληνας, όσο πλανάται. Γεννήθηκε με την ψευδαίσθηση της υπεροχής.

Και ύστερα θα συναντήσης και μεταξύ των ελλήνων την άλλη την ψευδαίσθηση που τους κάνει να υπερτιμούνε τη μίαν αρετή που έχουν και να υποτιμούνε τις άλλες που τους λείπουν. Είδα δειλούς που φαντάζονταν πως μπορούν να ξεπεράσουν όλους μονάχα με την εξυπνάδα τους και ανδρείους που πίστευαν πως φτάνει για να ξεπεράσουν όλους η ανδρεία τους. Είδα έξυπνους που φαντάζονταν πως δε χρειάζεται για να γίνουν πρώτοι ούτε επιστήμη, ούτε αρετή. Είδα κάτι σοφούς που θέλαν να σταθούν απάνω και από τους έξυπνους και από τους ανδρείους με μόνη την επιστήμη και τη σοφία.

Πόσο αλήθεια άμαθοι της ζωής μπορεί να είναι αυτοί οι αφεντάδες της γνώσης! Τι κακό μας έκανε αυτός ο Πλάτωνας! Πόσους δασκάλους πήρε στο λαιμό του που νομίσανε πως είναι «άνδρες βασιλικοί»! (Σ.Μ. με ελληνικά στοιχεία στο πρωτότυπο). Μα είδα τέλος, αγαπητέ μου Νάβιε, και κάτι ενάρητους, που δεν το χώνευαν να μην είναι πρώτοι στην πολιτεία, αφού είταν πρώτοι στην αρετή. Και βέβαια δε στασίαζαν όπως οι βάνουσοι και οι κακοί, αλλά ή αποσύρονταν σιωπηλοί και απογοητευμένοι στους αγρούς των, αφήνοντας το δήμο στα χέρια των δημαγωγών και των συκοφαντών, ή δηλητηριάζανε την ίδια τους την αρετή και τους

ωραίους της λόγους με την πίκρα της αποτυχίας των. ωσάν οι ηγεσίες των πολιτειών να μην ήταν μοιραία υποταγμένες στις ιδιοτροπίες της τύχης και του χρόνου και σε λογής άλλους συνδυασμούς δυνάμεων που συνεχώς τις απομακρύνουν απ' την ιδεατή τους μορφή και τις παραδίνουν στα χέρια των ανάξιων ή των μέτριων. Τέτοια είναι τα πάθη και οι αδυναμίες που φθείρουν τους ηγέτες των ελληνικών πόλεων.

Όσο για τους οπαδούς των ηγετών αυτών, έχουν και αυτοί την ιδιοτυπία τους στον μακάριον εκείνον τόπο. Είναι οπαδοί, πραγματικοί οπαδοί, μόνο όσοι χάσαν οριστικά την ελπίδα να γίνουν και αυτοί ηγέτες. Έτσι θα παρατηρήσης πως πιστοί οπαδοί είναι μόνο οι γεροντώτεροι από τον ηγέτη τους. Ελάχιστοι είναι οπαδοί από πίστη ιδεολογική ή από πίστη στον ηγέτη οι πολλοί είναι πειθαναγκασμένοι από τα πράγματα γιατί ατύχησαν, γιατί βαρέθηκαν ή λιποψύχησαν. Γι' αυτό είναι και όλοι προσωρινοί, άπιστοι, ενεδρεύοντες οπαδοί, ως που να περάσει η κακή ώρα.

Μα και αυτοί που μένουν και όσο μένουν οπαδοί, προσπαθούν συνεχώς να αναποδογυρίσουν την τάξη της ηγεσίας και να διευθύνουν αυτοί από το παρασκήνιο τον ηγέτη. Γι' αυτό και βλέπεις τόσο συχνά να είναι περιζήτητοι οι μέτριοι ηγέτες, που προσφέρονται ευκολώτερα στην παρασκηνιακήν ηγεσία των οπαδών των. Σε πολλές περιπτώσεις δεν έχει σημασία να ξέρης ποιος είναι ο ονομαστικός ηγέτης μιας πολιτικής μερίδας, αλλά ποιοι εκ του αφανούς τον διευθύνουν. Βλέπεις, είναι μερικοί άνθρωποι που δεν είναι προικισμένοι με τα χαρίσματα με τα οποία αποκτάς τα φαινόμενα της ηγεσίας, αλλά μόνο με εκείνα που χρειάζονται για την ουσία της, για την άσκηση της εξουσίας. Είναι αναγκασμένοι λοιπόν οι τέτοιοι να περιορισθούν στο ρόλο του υποβολέα και να αφήνουν τους άλλους, που κατέχουν τα φαινόμενα, να χαριεντίζονται απάνω στη σκηνή.

...

Δε σου κρύβω πως με πείραξε ο λόγος σου, πως δείχνομαι τάχα κακός και άδικος με τους έλληνες. Ας αρχίσω λοιπόν σήμερα το γράμμα μου με έναν έπαινο γι' αυτούς, για να ξεπλύνω έτσι κάπως τη μομφή σου. Ο εγωισμός δεν κάνει τους έλληνες μόνο κακούς πολίτες στην αγορά, τους κάνει και καλούς στρατιώτες στον πόλεμο. Έχουν αιώνων τρόπαια που μέσα στη μνήμη τους γίνονται σα νόμοι άγραφοι και επιβάλλουν την περιφρόνηση της κακουχίας και του κινδύνου. Μη συγχέης τη διάλυση της στρατιωτικής δύναμης, που έχει αφορμή τις εμφύλιες έριδες, με την ατομική γενναιότητα καθώς και την πολεμική δεξιότητα των ελλήνων.

Μα και δεν είναι μόνο στον πόλεμο ο έλληνας γενναίος και άξιος μαχητής, αλλά και στην ειρήνη. Ακριβώς γιατί η γενναιότητά του δεν είναι συλλογική, σαν των περισσότερων λαών, αλλά ατομική, γι' αυτό δε φοβάται, και εκεί που βρίσκεται μόνος του, να ριψοκινδυνεύη, στην ξενιτιά, στο παράτολμο ταξίδι, στην εξερεύνηση του αγνώστου. Γι' αυτό και τόλμησε τέτοια που εμείς δε θα τολμούσαμε ποτέ και θεμέλιωσε για αιώνες αποικίες έξω από τις στήλες του Ηρακλέους και πέρα, μέσα στα χιόνια της Σκυθίας. και στον καιρό μας ακόμη έλληνες δεν είναι εκείνοι που τόλμησαν να διασχίσουν άγνωστες θάλασσες για να φτάσουν στη χώρα των Ινδών και στις έμπυρες χώρες πιο κάτω από τη γη των Αιθιοπών;

Αναρωπιέσαι κάποτε γιατί τα τολμάει αυτά τα παράτολμα ο έλληνας; Επειδή είναι γενναίος ο έλληνας, είναι και παίκτης. Παίζει την περιουσία του τη ζωή του και κάποτε και την τιμή του. Γεννήθηκε για να σκέπτεται μόνος, για να δρα μόνος, για να μάχεται μόνος και γι' αυτό δε φοβάται τη μοναξιά. Εμείς αντίθετα είμαστε από τα χρόνια τα παλιά μια υπέροχα οργανωμένη αγέλη. Σκεπτόμαστε μαζί, δρούμε μαζί, μαχόμαστε μαζί και μοιραζόμαστε μαζί την τιμή, τα λάφυρα και τη δόξα. Οι έλληνες δε δέχονται, όσο αφήνεται η φύση τους ελεύθερη, να μοιρασθούν τίποτα με κανέναν. Το εθνικό τους τραγούδι, αρχίζει με έναν καυγά, γιατί θελήσανε να κάνουν μοιρασιά ανάμεσα σε άντρες που μοιρασιά δε δέχονται.

Και μια που πήρα το δρόμο των επαίνων, άκουσε και τούτο, που δεν είναι και ο μικρότερος. Οι αυστηρές κρίσεις που τώρα βδομάδες σου γράφω, θαρρείς πως είναι μόνο δικές μου; Τις πιο πολλές τις διδάκτηκα από ένα έλληνα, από τον Επίκτητο. Νέος τον άκουσα να εξηγή το μέγα δράμα του γένους του. Ήσυχα καθαρά, με την ακριβολογία και τη χάρη που σφράγιζε το λόγο του, μας ετοίμαζε για έναν κόσμο που είχε πια περάσει, για μιαν Ατλαντίδα που είχε κατακαλύψει ο Ωκεανός. Κάποτε κάνοντας την απολογία της πατρίδας του, μας έλεγε: «Δεν είναι τόσο δίκαια τα ανθρώπινα, ώστε μόνο αμαρτήματα να είναι οι αιτίες των τιμωριών. Η Τύχη, η τυφλή θεά, η τελευταία στην οποία θα πάψω να πιστεύω, πρόδωσε συχνά τους έλληνες στο δρόμο τους. Αλλά και αυτοί, πρόσθετε, τη συντρέξανε με το δικό τους τρόπο».

Μη νομίσης όμως πως μόνο ένας Επίκτητος κατέχει την αρετή του «γνώθι σαυτόν» (Σ.Μ. Στο πρωτότυπο γραμμένο ελληνικά). Σε κάθε κόγχη απάγκια της αγοράς κάθε πόλης, σε κάθε πλάτανο από κάτω της ευλογημένης ελληνικής γης, θα βρης και έναν έλληνα, αδυσώπητο κριτή του εαυτού του. Και εύκολα θα σου ξανοιχθή και ας είσαι ξένος. Αρκεί εσύ να μην αρχίσης να κακολογής τίποτα το ελληνικό, γιατί τότε μέσα του ζυπνάνει μια άλλη αρετή, η περηφάνια.

Ναι, ναι, σε βλέπω να γελάς, Ατίλιε Νάβιε, αυτούς του ταπεινούς κόλακες που σέρνονται στους προθαλάμους μας, γελάς που τους ονομάζω περήφανους. Και όμως θα αστοχήσης στο έργο σου αν αγνοήσης αυτή την αλήθεια. Πρόσεξε την υπεροψία και τη φιλοτιμία των ελλήνων. Μην πλανάσαι! Έχουν την ευαισθησία των ξεπεσμένων ευγενών. Είναι γκρεμισμένοι κοσμοκράτορες, ποτέ όμως τόσο χαμηλά πεσμένοι, ώστε να ξεχάσουν τι ήτανε. Η πολυσύνθετη ψυχή τους χωράει λογής αντιφάσεις και έρχονται ώρες που για πολλούς είναι δίκαιος ο ειρωνικός λόγος του Ιουβενάλιου *Graeculus esuriens, in coelum jusseris, ibit* [Σ.Μ. «Το λιμασμένο γραικύλο κι' αν στον ουρανό τον προστάξης (να πάη), θα πάη.»] Άλλοι όμως είναι τούτοι οι γραικύλοι και άλλοι οι έλληνες. Και το πιο περίεργο: οι ίδιοι τούτοι σε άλλες ώρες είναι γραικύλοι και σε άλλες έλληνες (Σ.Μ. ο συγγραφέας παίζει εδώ με τις λέξεις *graeculus* και *graeci*. Στη μετάφραση φυσικά το λογοπαίγνιο χάνεται). Δεν πρέπει ποτέ να δώσης στον έλληνα την εντύπωση ότι του αφαιρέσες την ελευθερία του. Αφησέ τον, όσο μπορείς, να ταραζείται, να θορυβή και να ικανοποιή την πολιτική του μανία, μέσα στη σφαίρα που δεν κινδυνεύουν τα συμφέροντα της αυτοκρατορίας. Εσύ πρέπει να έχης την τέχνη να επεμβαίνης μόνο την τελευταία στιγμή, όταν δεν μπορείς να βάλης τους έλληνες τους ίδιους να αποτρέψουν το δυσάρεστο. Πάντοτε βρίσκονται οι διαφωνούντες μεταξύ των ελλήνων, που θα είναι πρόθυμοι να σε βοηθήσουν είτε θεληματικά, είτε, συνηθέστερα, αθελήτά τους.

Υποβοηθώντας το τυφλό παιχνίδι των φατριών από το παρασκήνιο, χωρίς να προσβάλλης την περηφάνια τους, μπορεί να οδηγήσης τις ελληνικές πόλεις προς το καλό πολύ ευκολότερα παρά με τις σοφώτερες διαταγές που θα εξέδιδες, αν είσουνα ανθύπατος στην Ισπανία ή στην Ιλλυρία. *Valde aveo scire quid agas. Data Nonis Junius ex Tusculo.*

...

Όμως αν θέλεις στην Ελλάδα πραγματικά να επιβάλης μιαν απόφασή σου, όσο σωστή και αν είναι, κοίταξε να μη φανή η πρόθεσή σου. Πρέπει να θυσιάσης την τιμή μιας απόφασης για να την επιβάλης μεταξύ των ελλήνων. Κάλεσε ιδιαίτερος έναν έναν τους αρχηγούς των μερίδων. δώσε στον καθένα την ευκαιρία μιας επίπλαστης πρωτοβουλίας. Φυσικά, αν δυστροπούν, να τους τρομάξης. Αλλά και αυτό υπό εχεμύθειαν, χωρίς να αναγκάσης τη φιλοτιμία τους να πάρη τα όπλα. Δώσε τους κάποια περιθώρια έντιμης υποχώρησης, και όταν ακόμα στην πραγματικότητα διατάσσης. Μην τους πης ότι διατάσσεις, πες τους ότι δεν διατάσσεις, αλλά ότι αν δεν γίνη τούτο και εκείνο, τότε οι ρωμαϊκές λεγεώνες θα αναγκασθούν να μεταθασταθμεύσουν, για λόγους ασφάλειας, σε άλλη επαρχία και τότε μπορεί τίποτε Γέτες ή

Κέλτες ή Δακοί να στείλουν τα στίφη τους να δηώσουν τη χώρα και ας αναμετρήσουν οι ίδιοι τις συνέπειες και ας αποφασίσουν.

Όλα αυτά δε σου τα λέω για να σε κάνω να περιφρονής τους Έλληνες. απεναντίας σου τα λέω για να τους καταλάβεις και να τους προσέξεις. Ακόμη και σήμερα διατηρούν τα ίχνη μερικών αρετών που μοιάζουν με τη χόβολη μιας μεγάλης πυράς. Μελετητές της ψυχής των ατόμων και του όχλου, θα τους δεις να εκτελούν μερικούς θαυμάσιους ελιγμούς, να χαράζουν πολιτικά σχέδια περίλαμπρα, με μια ευκινησία στη σκέψη και μια γοργότητα στις αντιδράσεις που εμείς εδώ ποτέ δε φτάσαμε. Μόνο που ύστερα θα μελαγχολήσεις βλέποντας πως είναι πια ασήμαντοι οι σκοποί για τους οποίους ξοδεύονται αυτά τα εξάισια χαρίσματα.

...

Αυτά τα έγραφε πριν από 2000 χρόνια κάποιος ρωμαίος. Αν γράφονταν σήμερα, οι "πολιτικοί άνδρες" θα τα κοιτούσαν με καχυποψία και θα προσπαθούσαν με κάθε τρόπο να ξεγυμνώσουν αυτόν που θα τα έλεγε, όχι όμως αυτά τα ίδια. Ζούμε σε μια εποχή που η σήψη και η παρακμή της ελληνικής κοινωνίας είναι τόσο βαθιές όσο και ασυνείδητες. Σημάδια αυτής της παρακμής συναντά κανείς σε όλες τις πλευρές της κοινωνικής ζωής, και ασφαλώς σε όλους τους χώρους. Δυστυχώς, βλέπω παντού γύρω μου, ακόμα και μέσα μου, πολλά από τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων που αναφέρει ο συμπαθής (ρωμαίος) Συγκλητικός. Η γκρίνια είτε η αδιαφορία δεν είναι λύσεις, αν και τείνουν να γίνουν της μόδας -ιδιαίτερα στους νεώτερους. Όσο για θετικά σημάδια, μάλλον υπάρχουν, αλλά είναι εν δυνάμει και υπό προϋποθέσεις ικανά να οδηγήσουν σε κάτι καλύτερο.

Δημοσιεύτηκε στο περιοδικό του ΕΜΠ

"ΠΥΡΦΟΡΟΣ", τεύχος 19, 1996